

ולא ניכשל – מחיבוטיו של מתקין

בכל פרשנות (אינטרפרטציה) של כתבי יד שסימניהם אינם חד-משמעיים – וחלופותיו מתקבלות על הדעת; ואפילו הנוסח המתוקן נאה יותר, אין לשלול אותן מכול וכול. דוגמאות: "אין אייר נזיר – שותה עתים הוא ודרכו לשתות" (168), תוקן: **עתיק**; **נואם** הקסיר מכרסו מלאה" (209), תוקן: **נוהם**; "סלבה השכינה עצמה עליו והשיקה את שפתיה על פיו" (307), תוקן: **הרכינה**.

המאמץ למצוא הסבר בכל מחיר כדי להגן על הנוסח הנדפס הביא אותנו לא אחת לתוצאה שיפה לה הפתגם: *Se non è vero è ben trovato* – גם אם אין הוא נכון הוא מציאה מוצלחת. וזו אף זו: לנוסח המשובש מצאנו לפעמים סיוע חיצוני – מן המקורות או מן היידיש. הדוגמאות הן מן הדושיח שבין הקסיר (הגזבר ומנהל המנסרה) לכל אחד מבניו:

1. הקסיר ובנו הבכור משחקים במשחק הידוע בשם "אב-בן-ר" או "אות אחרונה אות ראשונה". האח הצעיר חוזר על דבריהם בנעימה, והאב מגיב ברוגז: "ש-ש-א... שתקו הקסיר [...]; הַנְמִיךְ את קולך קמעה, **גוי בכור** שכמוד!" (335). סברנו שיש כאן רמזיה למאמר חז"ל: "אח קטן יש לי, **בכור שטן** הוא" (יבמות טז ע"א). כיוון שהאב מרבה לכנות את בנו "שקצים" דרך קנטור וחובה, הוא גם עשוי לכנות את בנו "גוי" ולהוסיף לו את התואר "בכור" כקיצורו של "בכור שטן", כאילו אמר: 'השייגעץ הגדול הוא בכור הבנים, השייגעץ הקטן הוא בכור (שטן)'.

זאת ועוד: פירוש רש"י ל"בכור שטן" שבתלמוד – "חריף, ועומד על שמועה" – נקשר לנכתב בסמוך; שם מעודד הילד את עצמו במילים: "חדד, גדליה, שמועתך ואל תהא מאַרְץ", שמשמען 'היה חריף', והן על פי הארמית: "מתחדדי שמעתיה" (כתובות סב ע"ב). בא הזו, טפח על פניו ותיקן: **גוי ברור**. והוא מעין "ערל ברור" שבירושלמי (יבמות פ"ח ה"א, ט ע"א) והיפוכו "ישראל ברור" (שם ה"ב, ט ע"ב).

2. הילד מסביר לאביו "היאך הארץ כעגולה הסובבת": "גיגרפיה, אבא! – קפץ דודיק ואמר – איך האדמה סובבת אז זו גיגרפיה. כלום לא ידעת?". ותשובת האב לגילויי הלמדנות אצל בנו היא: "גש הלאה, פוחז ריקן! – הקפיד הקסיר – **תלע** שכזה, מלוא-חזרת, ויוצא באיצטגנינות!" (117), ופירוש המילות (בלשון העם): "כולה" תינוק וחושב שהוא יודע הכול. סמיכות המילים **תלע** ('תולעת') ו**חזרת** רומזת בבירור – כך נראה – לפתגם היידי: "דער וואַרעם אין כריין, מיינט אַז ס'איז נישטאָ בעסערס" – 'התולעת שבתוך החזרת חושבת שאין טוב ממנה', שהרי החזרת היא כל עולמה. בבואות, רמיזות והפניות לפרזיולוגיה יידית זרועות לעשרותיהן בפי יהודי הרומן "בישוב של יער", וסברה זו נשמעת הגיונית. הצירוף "מלוא חזרת" נראה עשוי בתבנית "מלא הארץ" (על פי ישעיהו נ, ג ועוד) או "מלוא ארץ" (רש"י, ישעיהו סו, ח) או "מלוא תבל" שבלשון הרומן (330).

עד שבאים הזו ותיקונו ומשביתים את השמחה: לא עוד "מלוא חזרת" אלא מעתה "מלוא חזרת". צירוף זה מקורו בספרות חז"ל, לדוגמה: "היו נחשים כקורות בית הבד ועקרים מלא חזרת" (תנחומא, בשלח).

מה למדנו? שבתהליך הההדרה והעיבוד של טקסטים – אוי לי מיוצרי, אוי לי מיצרי.

ברכה דלמצקי-פישלר

לעתים רחוקות מתמזל מזלנו לפגוש תיקונים שערך סופר בכתב ידו על גבי חיבור ששברנו עליו קולמוסים רבים. הזדמנות נדירה להשוות את תיקונו של בעל החיבור עם תיקונו שלנו נתגלגלה לפתחנו לאחרונה כשנמצא בפרזי טופס של הרומן "בישוב של יער" (ברלין-תל-אביב תר"ץ) מתוקן בכתב ידו של המחבר חיים הזו. ב"אקדם" 18 (אלול תשס"א) דווח על מציאתו של הכרך השני של הרומן והובאו כמה דוגמאות לתיקונים. עכשיו הצטרף אליו גם הכרך הראשון, שנמצא אחרי חיפושים עקשניים. הרומן, שעלילתו מתרחשת בכפר אוקרייני בפאתי היער, נכתב בפרזי ויצא לאור בשני כרכים בהוצאת "שטיבל". את התיקונים לשיבושים ולטעויות הדפוס הוסיף הזו, ככל הנראה, מעט לאחר פרסומו של הרומן וטרם עלייתו לארץ ישראל.

אוקריינה תשס"ג

כל העוסק בטקסטים – כתבי יד או מהדורות מודפסות – מכיר את הפיתוי להציע תיקון חריף לנוסח משובש לכאורה. חוקר אחראי גוזר על עצמו להתגבר על הפיתוי ומתאמץ להציע הסבר מניח את הדעת לנוסח המונח לפניו. גם בעבודה במילון ההיסטורי אומנו שלא להציע תיקון אלא כמוצא אחרון שבאחרונים. רשימה קצרה וקלה זו תראה כיצד דווקא אחריות וכבוד לטקסט עשויים להימצא מכשילים ואף להעמיד תולדות מתעתעות.

בתיקוני הזו מצאנו לא אחת אישור לתיקונו. במה דברים אמורים? בנוסח משובש בעליל: "והיה **ישב**, מקמט את מצחו" (152), תוקן: **יושב**; "וראה תרנגולת שעמדה מגביהה **זנקה** למעלה וגורפת תחתיה ומקרקרת בלשון חלושה" (216), תוקן: **זנבה**; "תלה את פניו **בפיון**" (249), תוקן: **ברפיון**.

הערת שוליים ובה תרגום לרוסית גם היא בגדר סיוע באיכון השיבוש ובפתרונו, ובייחוד בתוך רצף של מונחים אזוטריים ולא-שקופים סמנטית: "והפשיט בידו כנגד ככר אחת מטופלת בסוארי קורות, קרשים, תירומות; בתלי סקופות, בקופות חשוקים וסובבי גלגלים, **בנציקות**, שפויים, איסטורות, למודי-חביונות ופטסים" (142). הגרסה הנכונה **בנציבות** (**נציבות**, לשון רבים של **נציב**) מסתייעת במונח הרוסי ילפֶשֶס שבהערת השוליים, שמשמעו 'עמוד, סמוכה'. תיקון בכתב ידו של הזו אישר את סברתנו.

במקומות שבהם גרסת הדפוס הייתה סבירה, נמנענו מלהציע לה תיקון. סברנו שיפה זהירות בסופר ותלמיד חכם כחיים הזו, שמילים נדירות, צורות חריגות וצירופים מפתיעים עולים על שולחנו שוב ושוב. והנה, באו התיקונים בכתב ידו של הזו וחשפו שיבושי העתקה. נראה שהבחור-הזעזער הפעיל שיקול דעת – כנהוג

* הסופר חיים הזו (אוקריינה 1898 – ירושלים 1973) היה חבר האקדמיה ללשון מראשיתה ועד לפטירתו. השנה צוינה השנה השלושים למותו.